

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2022)

Serap KARAKILIÇ AKI

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı
Bayram Veli Üniversitesi
serap.aki@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3327-4492>

Atasözleri ve Deyimlere Tematik Bir Yaklaşım: Arife Köyü Örneği

Proverbs and Idioms

A Thematic Approach: The Example of Arife Village

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 21.04.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2022

Atıf/Citation

KARAKILIÇ AKI, S. (2022). Atasözleri ve Deyimlere Tematik Bir Yaklaşım: Arife Köyü Örneği .
Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 6 (13), 207-224. <https://doi.org/10.34083/akaded.1081876>

KARAKILIÇ AKI, S. (2022). Proverbs and IdiomsA Thematic Approach: The Example of Arife
Village. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (1), 207-224.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1081876>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Sözlü ve yazılı iletişimin önemli birer parçası olan atasözleri ve deyimler, etkili ifade araçları olma özellikleri ile öne çıkarlar. Günümüzde konuşma ve yazı dilinin yanı sıra, sosyal medya dilinde de anlatımı çarpıcı hale getirmek için sıklıkla tercih edilmektedirler. Bu özellikleri, onları değerli ve zengin bir dil malzemesi olarak öne çıkarmaktadır.

Günümüze kadar atasözleri ve deyimlerin kavram alanı, tasnifi, özellikleri ve tarihçesi gibi konular üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmada, atasözleri ve deyim bahsi geçen özellikleri üzerinde durulmayacaktır. Sınırlı bir bölgeden derlenen malzemenin konularına göre sınıflandırılması, bu makalenin ana konusudur. Çalışmanın malzemesi, Yozgat'ın Şefaati ilçesine bağlı Arife köyünden yaklaşık on yıllık bir süre boyunca derlenen atasözleri ve deyimlerdir.

Bu çalışmada malzemenin tespit edilebilmesi için kullanılan yöntem, Özarlan ve Veren'in önerdiği ani/tesadüfi derleme kriterlerine uygundur. Buna göre tesadüf edilen her ortamda, yöre halkından olan kaynak kişilerin herhangi bir olay veya durum karşısında kullandığı atasözü veya deyim, anlık olarak tespit edilip yazıya geçirilmiştir.

Yapılan derleme ve inceleme çalışması sonucunda 58 atasözü ve 60 deyim tespit edilmiştir. Söz konusu atasözü ve deyimler *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri ve Türk Dil Kurumunun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü Veri Tabanı* ile mukayese edilmiştir. Atasözlerinden 31'inin; deyimlerden 49'unun taranan sözlüklerde bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun dışındaki atasözü ve deyimler, çeşitli kelime veya cümle yapısı farklılıkları ile bu sözlüklerde mevcuttur. İnceleme kısmında, söz konusu atasözü ve deyimler, öncelikle alfabetik sıraya uygun olarak sıralanmıştır. Daha sonra her birine anlam verilerek buldukları tematik alan, her bir atasözü ve deyim yanında parantez içerisinde verilmiştir. Ayrıca derlenen atasözü ve deyimlerin, taranan sözlüklerde bulunan benzerleri ilgili maddenin altında sunulmuştur.

Yapılan inceleme sonucunda, tespit edilen atasözü ve deyimlerin yöre halkının yaşayış şekilleri, sosyokültürel yapısı, iletişim becerileri gibi pek çok konuda aydınlatıcı görevinde olduğu görülmektedir. Atasözleri ve deyimlerde açgözlülük, güven, gayret etme, çalışma, temizlik, kibir, menfaat, yardımseverlik, tedbirli olma, kötümserlik, iyimserlik vs. gibi olumlu veya olumsuz pek çok konuda telkin, nasihat verildiği veya durum tespiti yapıldığı gibi gündelik hayata dair çeşitli fiziksel tanımlamalar da ortaya konulmaktadır.

Bu çalışmada ortaya konan verilerle hem kültür mirasına katkı sağlamak hem de Türk atasözleri ve deyimlerinin konu alanı sınıflandırmasının önemine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, deyim, derleme, tematik sınıflandırma, Yozgat, Türk dili.

Abstract

Proverbs and idioms, important elements of oral and written communication, are significant means of expression. Today, these elements are often preferred in social media in addition to spoken and written language to improve the narrative. These properties of proverbs and idioms allow them stand out as valuable and rich language material.

Several studies have been conducted on proverbs and idioms, their classification, features and history. However, the current study does not focus on the these features of the proverbs and idioms. The article aims to classify the material compiled in a particular region by subject. The study material includes the proverbs and idioms compiled over a period of about a decade in Arife village located in the district of Sefaatlı in Yozgat province in Turkey.

The method employed in the study to identify the material was consistent with the spontaneous/random compilation criteria suggested by Özarlan and Veren. Thus, the proverbs or idioms employed by the source local individuals in any occasion in every environment were instantly noted.

After the compilation and analysis, 58 proverbs and 60 idioms were identified. These proverbs and idioms were compared with the entries in the Dictionary of Proverbs and Idioms in Regional Dialects, Dictionary of Proverbs and Idioms I-II by Ömer Asım Aksoy, Proverbs in Turkish in Turkey by Nurettin Albayrak, and Proverbs and Idioms Dictionary Database by the Turkish Language Association. It was determined that 31 proverbs and 49 idioms were not included in the reviewed dictionaries. Other proverbs and idioms were available in these dictionaries with certain differences in wording or phrasing. In the analysis, the proverbs and idioms were initially listed in alphabetical order. Then, meanings were assigned to each proverb or idiom, and their thematic areas were provided within parentheses. Furthermore, the compiled proverbs and idioms that were similar to the descriptions in surveyed dictionaries were presented in the same entry.

The analyses revealed that the identified proverbs and idioms shed a light several local issues such as lifestyles of the locals, socio-cultural attributes, and communication skills. The proverbs and idioms reflected various physical definitions of daily life such as greed, trust, effort, work, cleanliness, arrogance, interest, benevolence, prudence, pessimism, optimism etc., as well suggestions, advices or due diligence on several positive or negative issues.

The current study data aimed both to contribute to the cultural heritage and emphasize the significance of the classification of Turkish proverbs and idioms.

Keywords: *Proverbs, idioms, review, thematic classification, Yozgat, Turkish language.*

Giriş

Türk atasözleri ve deyimleri konusunda günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Münferit çalışmaların yanı sıra çeşitli araştırma ve inceleme eserlerinde de atasözü ve deyim kavram alanı, işlev, biçim ve anlam özellikleri gibi konular üzerinde tespitler ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın amacı, atasözü ve deyim kavram alanını ortaya koymak, özelliklerini belirtmek veya bunları tasnif etmek değildir. Çalışmada Yozgat'ın Şefaattli ilçesine bağlı Arife köyünden yaklaşık on yıllık bir süreç içerisinde, doğal ortamına müdahale edilmeden anlık olarak tespit edilen atasözü ve deyimleri anlamlandırarak tematik şekilde tasnif etmek; bu yolla hem kültür mirasına katkı sağlamak hem de Türk atasözleri ve deyimlerinin konu alanı sınıflandırmasının önemine dikkat çekmek hedeflenmiştir.

Anonim halk edebiyatı ürünlerinden olan atasözleri ve deyimler, ait olduğu topluma dair pek çok ortak değeri barındırır. Bu nedenle toplumun ortak malı kabul edilirler. Atasözleri, toplumu oluşturan bireylerin kendilerinden sonraki nesillere kılavuz niteliğindeki deneyim aktarımı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu aktarım, planlı veya kurallı olmayan ve sınırları kesin çizgilerle çizilemeyen, mesaj veya öğüt verme amacı taşıyan, şekillenmesi zamana bağlı olan bir sisteme sahiptir. Atasözleri, binlerce sayfalık sözle ifade edilemeyecek büyüklükteki anlatımı, tek bir cümle ile özetleyebilen hikmetli sözlerdir. Atasözleri gibi kalıplaşmış ve özlü anlatım araçları olan deyimler ise, herhangi bir ifadenin çekiciliğini artırmak ve söze güç katmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu durumda öğüt veya telkin verme amacından ziyade, anlatımı zenginleştirme işlevine sahiptirler. (Aksoy, 1988; Albayrak, 2009; Hatiboğlu, 1972; Özdemir, 2000; Özdemir 2009).

Bir milletin sahip olduğu atasözü ve deyim külliyatı folklor, edebiyat, tarih, ekonomi, halkla ilişkiler, iletişim gibi pek çok disiplin veya alanın doğrudan veya dolaylı olarak konusudur. Günümüzde sosyal medya araçları için de dilin etkili kullanımında önemli bir vasıta olma özelliği taşırlar. Bu nedenle kültürel değer ve geleneklerin kuşaklar arası aktarımında, üstlendikleri eğitici ve öğretici rol ile büyük öneme sahiptirler.

Yöntem

Herhangi bir folklor ürününün sözlü kültür ortamında tespit edilerek yazıya geçirilmesinin, temelde planlama/ön hazırlık, derleme ve değerlendirme aşamalarından oluşan alan araştırması yöntemleriyle yapıldığı bilinmektedir (Özarlan & Veren, 2021, s. 3-5). Derleme metotları konusunda bilgi veren bu alanda yazılmış çalışmalarda sistemin, söz konusu çerçevede ilerlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak, folklorik malzemenin tespit edilmesinin bazen herhangi bir hazırlık veya planlama yapılamadan, anlık olarak gerçekleştirilebildiği durumlar da söz konusudur. Bu tür derleme biçimleri için anlık/tesadüfi derleme kavramını teklif

eden Özarlan ve Veren'e göre "Sohbet ortamları bir yönüyle de pek çok bilginin/belgenin öğrenildiği, ortaya çıkarıldığı icra alanlarıdır. Ani gelişen veya tesadüf edilen icra ortamları için de benzer durum geçerlidir. Ani gelişen veya tesadüf edilen icra ortamları tanımlamasıyla hangi ortamlardan söz edildiği sorusu akla gelebilir. Ani gelişen veya tesadüf edilen icra ortamları; derleme yapma dışında farklı sebeplerle bulunduğu halde, icranın plansız, sebepsiz ve anlık olarak geliştiği/ortaya çıktığı ortamlardır." (Özarlan & Veren, 2021, s.6). Söz konusu kavramı çağrıştıran gezici derleyici/tesadüfi derleyici kavramı bahsi geçen çalışmada da ifade edildiği gibi Goldstein'in eserinde yer almıştır. Goldstein bu kavramla ilgili olarak "Gezici derleyiciler: Bir yerde veya bir topluluk içinde yalnız birkaç gün kalan ve yüzlerce kaynak kişiden derlemeler yapan, rasgele münasebetler kuran, bir berber dükkânında, bir otobüste hikâye derleyen, bir birahane de birkaç fıkra söyleyip dinleyen bir derleyicinin, kaynak kişileri teşvik etmek gibi bir meselesi yoktur. Onun için, derleme bir zaman, fırsat ve durum meselesidir." ifadelerini kullanmıştır (Goldstein, 1977, s. 110-111).

Bu çalışmada malzemenin tespit edilebilmesi için kullanılan yöntem, Özarlan ve Veren'in önerdiği ani/tesadüfi derleme kriterlerine uygundur. Buna göre tesadüf edilen her ortamda, yöre halkından olan kaynak kişilerin herhangi bir olay veya durum karşısında kullandığı atasözü veya deyim, anlık olarak tespit edilip yazıya geçirilmiştir. Toplanan atasözü ve deyimlerin işlenmesi konusunda öncelik, onların hangi durum veya olay karşısında kullanıldığı göz önünde bulundurularak anlamlandırılmasına verilmiştir. Malzemenin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri ve Türk Dil Kurumunun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü Veri Tabanında* birebir aynısının bulunmamasına dikkat edilmiştir. Daha sonra her bir atasözü veya deyim yanında içine girdiği tematik alanı verilmiştir. Elde edilen tüm veriler, nitelik ve nicelik bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışmadaki asıl amaç, yöreye ait atasözü ve deyim varlığının tespit edilmesi olduğundan kelimelerin yazımında ağız özellikleri değil, standart dildeki biçimleri esas alınmıştır. Yöreye özgü olan ve standart dilde bulunmayan bazı kelimelerin anlamları *Türkçe Sözlük* ve *Derleme Sözlüğü*'nden yararlanılarak dipnotta açıklanmıştır.

Tespit Edilen Atasözü ve Deyimler: Anlamlandırma ve Tematik Sınıflandırma

Atasözleri

Yapılan derleme çalışması sonucu, yöre ağzından 58 atasözü tespit edilmiştir. Bunlardan bir kısmı taranan sözlüklerde kelime/cümle yapısı farklılıkları ile bulunmakla birlikte, 31 tanesi taranan sözlüklerde bulunmayan atasözleridir. Her biri tematik olarak da sınıflandırılan söz konusu atasözleri şu şekildedir:

Ağaca güvenme çürür, adama güvenme ölür: Bir kimse herhangi bir işe kalkışırken başkalarına değil, kendine güvenmesi gerektiğini bilmelidir. (**Güven**)

Ağaca dayanma kurur, adama (veya insana) dayanma ölür. (TDK)

Ağaca dayanma bükülür, suya güvenme dökülür. (BAAD)

Ağaca dayanma kurur (çürür), adama (insana) dayanma ölür. (ADS)

Ağanın malı gider, azabın canı gider: Varlıklı bir kimse herhangi bir kişiyi maddi veya manevi olarak desteklese o kişinin yakınında bulunan veya işlerinde yardımcı olan kişiler bu durumdan son derece rahatsız olurlar. (**Kıskançlık**)

Ağanın malı çıkar (gider), hizmetkarın (nökerin/çobanın, uşağın) canı çıkar (gider) (BAAD)

Ağanın malı çıkar, uşağın canı. (ADS)

Ağır taşı ne su götürür ne yel: Ağırbaşlı veya kudretli kimseler, hayatın olumsuz etkilerine karşı dirençlidir. (**Ağırbaşlılık**)

Ağır taşı ne sel alır ne yel alır. (BAAD)

Ağzı eğri duluğundan¹ belli olur: Kişi gizli fikrini veya fesatlığını mimiklerinden, duruşundan ya da tavrından belli eder. (**Kötü Niyet/Fesatlık**)

Ağzı eğri, gözü şaşığı ensesinden belli olur. (TDK)

Ağzı eğri, gözü şaşığı arkasından (ensesinden) belli olur. (TTA)

Al kalçalıyı doğurt pençeliyi: Kalçası büyük olan kadınla evlenildiğinde erkek çocuk sahibi olunur. (**Öngörü/Beklenti**)

Allah'tan utan ayağının tırnağını, kuldan utan elinin tırnağını... (kes): Kişisel temizlik ve bakıma önem verilmelidir. (**Temizlik**)

Ana bacı dedim dilde ne kaldı; bok sidik yudum² elde ne kaldı: Kibirleşmek faydasız ve boşken, mütevazılık çok önemlidir. (**Mütevazılık**)

Atlı misafir sığmış da itli misafir sığmamış: Bu atasözünde at “yetişkin”, it ise “çocuk” kavramı yerine kullanılmıştır. Çocuklu aileler, konuk oldukları yerlerde çocukların yaramazlıklarından dolayı zor durumda kalabilirler. (**Sosyal İlişkiler**)

Atlı konak sığmış, itli konak sığmamış (BAAD)

Atlı sığmış da itli sığmamış. (BAAD)

¹ duluk: yüz; yüzün şakakla çene arasındaki yanı.

² yu-: yıkamak

Aya bakar güne bakar, lakabını ele takar: Bazı kişiler, kendindeki olumsuzları görmeyip sürekli karşısındakilerin olumsuz taraflarını görürler. (**Aymazlık/Kibir**)

Az sadaka çok kada³ bela savar: Yardıma muhtaç insanlara yardım etmek başına gelebilecek olumsuzların önleyicisidir. (**Yardımseverlik/Hayır**)

Az sadaka, çok bela savar (götürür.) (TTA)

Baba un çuvalı gibi vurdukça tozar: Babalar her zaman ve her durumda evlatlarına yarar sağlamak için çaba gösterir. (**Fedakârlık**)

Bağ vakti izin olsun, üzüm vakti yüzün olsun: Kişi, yaptığı işi özveri ve gayretle yaparsa bunun karşılığını alır. (**Gayret/Çaba**)

Boyunu bulmadık elbise gider sürünü sürünü, yerini bulmadık gelin gider yerini yerini⁴: Herhangi bir durum veya olay, dengeli olmazsa istikrar sağlanamaz; istenmeyen sonuçlar ortaya çıkar. (**Denge/Denklik**)

Boyuna düşmeyen kaftan eskir sürünü sürünü, yerine düşmeyen gelin ağlar yerini yerini. (TTA)

Cahille çıkma yola, başına getirir türlü bela: Cehalet sahibi kişiler muhataplarına her koşulda zarar verir. (**Cehalet**)

Çağlayken çat demeyen hezen⁵ iken küt demez: Kişinin genç yaştaki tutum ve davranışları olgunluğa eriştiğinde de değişmez. (**Öngörü/Değişmezlik**)

Çifte giden⁶ çabalar: Herhangi bir işe başlandığında o işin başındaki veya o işi yapması gereken kişi tasalanır ve uğraşır. (**Gayret/Çaba**)

Çocukla köpek rāğbete gelir: Samimi ilgi ve sevgi her zaman karşılık bulur. (**İlgi/Sevgi**)

Çocukla it, iltifata gelir. (TTA)

Çördük⁷, düğününe geldik, güle güle öldük: Başkalarını küçümseyen veya hafife alan kişilerin bir gün kendileri de yetersizliklerinin ortaya çıktığı gülünç durumlara düşebilir. (**Mütevazılık**)

Devede de boy vardır, ama eşeğin arkasından gider: Akıl gücü fiziksel üstünlükten önemlidir. (**Akl Gücü/Feraset**)

Devede boy var, ama eşeğin ardına düşer. (BAAD)

³ kada: kaza

⁴ yerin-: üzölmek, yakınmak

⁵ hezen: iri, büyük, olgun

⁶ çifte git-: tarla sürmeye gitmek

⁷ çördük: ağaç dallarının kuruyarak dökölen parçaları.

Dünya kadar malın olacağına iki tane dalkavuçun olsun yeter: Dalkavukluk bazı kişiler nezdinde itibar görür. (**Dalkavukluk**)

Düven⁸ öküzünün ağzı bağlanmaz: Çalışan ve yorulan insan yemeyi veya emeğinin karşılığını almayı hak eder. (**Gayret/Çaba**)

Düven süren öküzün ağzı boş durmaz. (BAAD)

Eşğini dövmeyen kürtünü⁹ döver: Kişi birine veya bir olaya kızdığı anda öfkesini en yakınlarından alır. (**Öfke/Hırs**)

Eşeğe gücü yetmeyip semerini dövmek. (TDK/deyim)

Eşek kaçtı kürtün düştü: Kargaşa ve kaos durumları söz konusu olduğunda kullanılır. (**Kargaşa/Karışıklık**)

Evin kötüyse sıvat, karın kötüyse donat: Görüntüsü hoş olmayan her şey bakım ve özenle iyi bir duruma gelebilir. (**Özen Gösterme**)

Evin çirkinse siva çal, karın çirkinse urba al. (TTA)

Harmana gelen porsuk, dirgeni göze alır: Uygunsuz işler yapan kişiler, bu tür işlerin sonucunda ortaya çıkabilecek olumsuzlukları göze alması gerekir. (**Göze Alma**)

Harmana giren porsuk, dirgene dayanır. (BAAD)

Hayırlı evladın var malı ne yapacaksın, hayırsız evladın var malı ne yapacaksın: Ebeveynler için çocuklarının sıkıntısız bir yaşam sürmeleri çok önemlidir. Ancak çocuklarının sıkıntıları, kaygıları, sorunları vs. onları da her zaman olumsuz etkiler. Bu durumda hayatta hiçbir şeyden keyif alamazlar. (**Fedakârlık**)

Hırsızlıktan oñsa¹⁰ fareler oñar: Hak edilmeden kazanılan maddi veya manevi başarılar, kişiye huzur ve mutluluk getirmez. (**Hakkaniyet/Dürüstlük**)

Hırsızlık iyi olsa, sıçanlar bay olur. (BAAD)

İte dalaşmaktansa çalıy dolaş: Herhangi bir amaca ulaşmaya çalışırken tercih edilecek yol kısa fakat sıkıntılı ise, uzun fakat daha az sıkıntılı olan yol tercih edilmelidir. (**Tedbirli Olma**)

İtle dalaşmaktan çalıy dolaşmak yeğdir. (TDK)

İtle dalanmaktan çalıy dolanmak iyidir. (ADS)

İte dalanmadansa, çalıy dolanma yeğdir. (TTA)

⁸ düven: tarımda kullanılan ve önüne çekilen hayvanlarla çekilen kızak biçiminde araç

⁹ kürtün: semer

¹⁰ oñ-: salah bulmak, iflah olmak, mutlu olmak

İti taşlamaktansa korkutmak iyidir: Edepsiz ve saldırgan insanlarla doğrudan mücadele etmek yerine, onları tedirgin etmek veya onların zayıf yönlerine müdahale etmek daha etkilidir. (**Önlem Alma**)

İti döğmeden, korkutması iyidir. (BAAD)

İt kağını gölgesinde yatmış, kendi gölgesi sanmış: Karakter bakımından zayıf veya pek çok alanda yetersiz insanlar, yakınlarındaki kudretli kimselerin sunduğu fırsat ve olanaklardan yararlandıkları halde, bu gücün kaynağının kendileri olduğunu düşünürler. (**Nankörlük**)

Köpek arabanın gölgesinde yatmış da araba benim sanmış. (BAAD)

İt kağını gölgesinde yürür de kendi gölgesi sanırmış. (ADS)

İtme el kapısını, iterler er¹¹ gücüyle: Başkalarına zarar vermeyi göze alan kişiler, beklenmedik bir şekilde ve zamanda kendilerinin de zarar görebilecekleri ihtimalini akıllarından çıkarmaması gerekir. (**Sonuçlarına Katlanma/İhtiyat**)

İt ürüyüşünden, at yürüyüşünden, kadın gülüşünden belli olmaz: Beklenmedik kişiler beklenmedik durum ve olaylara yol açabilir. (**Şüpheli/Güvensizlik**)

Kapını kilitle, komşunu hırsız tutma: Her zaman tedbirli ve hazırlıklı olmak gerekir. (**Tedbirli Olma**)

Kapını pekçe kapa, komşunu hırsız tutma. (TTA)

Kara gün kararır kalmaz, garip bunalıp ölmez: Kişinin zor ve sıkıntılı zamanları sürekli devam etmez. Sonunda ferah ve aydınlık zamanlar da gelir. (**Ümitvar Olma/Beklenti**)

Kara gün kararır kalmaz. (TDK)

Kara gün kararır kalmaz (durmaz). (Koç yiğit bunalıp ölmez) (ADS)

Karıncanın gâmi¹² çıktı, osurmadan canı çıktı: Yakını veya sahip çıkarı olmadığı düşünülen kimselerin, beklenmedik durumlarda onlara arka çıkanların olabileceği bilinmelidir. (**Kollama/Gözetme**)

Kaynar kazanım yazaca, misafir de kalmaz güzece: İstenmeyen misafir için kullanılır. (**Memnuniyetsizlik**)

Koçluk kuzu salda¹³ belli olur: Gelecekte olumlu işler başaracak kimsenin, henüz erken yaşlarında iken veya yeterince hayat tecrübesi oluşmamışken de olumlu

¹¹ er: ermiş

¹² gâm: akraba

¹³ sal: kuzu barınağı, kuzuluk

özelliklerinin öncüsü olabilecek davranış, hal veya tutumları gözlemlenebilir. **(Öngörü/Tahmin)**

(Koç olacak) koçluk kuzu köm önünde (kuşağında, çığda) belli olur. (BAAD)

Kör köfte yemiş, kendi nefsinden bilmiş: Bir kimse, kendi yaptığı veya yapma ihtimali bulunan tavır ve davranışları karşısındakinden de bekleyebilir. **(Öngörü/Tahmin)**

Kuymayla kuyu sulanmaz: Kişinin özünde aranan yeterlilik olmadığı sürece başkalarının katkısı veya çabasıyla beklenen noktaya gelemmez. **(Öngörü/Değişmezlik)**

Oğlan olsun da oğlaktan olsun: Sonuçları ne olursa olsun erkek çocuk sahibi olmayı istemek. Türk toplumundaki erkek çocuk düşkünlüğü ve isteğini anlatır. **(Temenni)**

Oğlan olsun da keçeden olsun. (BAAD)

Öküzümün alını sakar¹⁴, lakabını ele takar: Bazı kişiler, kendisindeki kusur veya eksiklikleri görmezden gelerek başka kişilerin kusur veya eksikliklerine odaklanır. **(Aymazlık/Kibir)**

Öldü dayım kesildi payım: Kişinin önceden yarar sağladığı bir kimse ile ilişkisi, zorunlu sebeplerle kesilebilir. **(Menfaat)**

Sağ gözün sol göze faydası yoktur: İnsan hayatta esas itibarıyla tek başınadır, ihtiyaç duyduğunda en yakınlarının bile kişiye faydası/yardıımı olmaz. **(Kendi Kendine Yetebilme/Yalnızlık)**

Sağ gözden sol göze fayda yok. (BAAD)

Saman elinse, samanlık senin: Kişinin sahip olduğu kaynakları, hesapsızca ve düşüncesizce tüketmesi yine kendine zarar verir. **(Tutumlu Olma)**

Samanlık saray oldu, avratlık (gelinlik) kolay oldu: Modernleşme ile birlikte hayatın pek çok alanında güçlükler ortadan kalkmıştır. **(Kolaycılık)**

Sapta sıçığın samanda önüne gelir: Düşünmeden atılan adımların sonuçları, kişiyi ileride zor durumlara sokar. Bu durumda kişi yaptıklarının sonuçlarına katlanmalıdır. **(Hesap Etme/Sonuçlarına Katlanma)**

Sevgi sevgiyle kalsa, gurk¹⁵ cücüğüyle¹⁶ kalır: Bu dünyada iyilik ve güzellik, eninde sonunda bozulur veya daimî kalmaz. **(Karamsarlık)**

¹⁴ sakar: bazı hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan beyaz leke

¹⁵ gurk: erkek hindi

¹⁶ cücük: civciv

Sıçanın sidiğinin denize faydası vardır: Bazı kimseler, kimi durumlarda kendisinden beklenilmeyecek yararlı işler yapabilir. (**Yararlılık**)

Sıçanın sidiğinin değırmene faydası vardır. (BAAD)

Sıçanın işemesinin denize faydası var. (BAAD)

Tarlada izi olanın harmana yüzü olur: Yaptığı işi özveri ve titizlikle yapanlar, emeklerinin karşılığını alırlar. (**Gayret/Çaba**)

Tarlada izi olmayanın harmanda sözü (veya yüzü) olmaz. (TDK)

Tarlada izi olmayanın harmanında yüzü olmaz. (ADS)

Tarlada izi olmayanın yemekte (harmanda) yüzü (gözü) olmaz.

Tarlanın ufak taşlısı, avradın kıvırcık saçlısı, öküzün ufak başlısı: Tarlanın taşlı olanı, kadının kıvırcık saçlı olanı, öküzün ufak başlı olanı makbul değildir. (**Tavsiye**)

Tarlanın taşlısı, karının (veya kadının) saçlısı. (TDK)

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğın) başlısı. (ADS)

Tenhada arkana öğret, elin yanında atına öğret: Kişi kusurlu davranışlarını başkalarının yanında değil, yalnızken düzeltmesi gerekir. (**Görgü/Toplum Kurallarına Uyuma**)

Yazın sobanı, kışın yabancı al: Zamanı gelmeden beklenen durumların hazırlığını yapma ve tedbirini almanın önemini vurgular. (**Tedbirli Olma**)

Yılan bile toprağı öğün öğün yalarmış: Elindeki varlığı har vurup harman savurmamak gerekir. Tutumlu olmanın önemine vurgu yapar. (**Tutumlu Olma**)

Yılanken yılan toprağı övünle yalar. (BAAD)

Yiyen ağız utandır: Başkalarından izzet ikram veya iyilik görenler, o kişilere karşı her zaman mahcubiyet yaşar. (**Mahcubiyet/Borçlu Olma**)

Yorganı kalın olanın osuruğı dışarı çıkmaz: Kişinin çevresi ve imkânları çoksa eksiklikleri, kusurları veya sırları kapatılır ve başkaları tarafından bilinmez. (**Kudretli Olma**)

Zenginın minderi kaba, osuruğı çıkmaz. (BAAD)

Yumuk gözün hatırı olmaz: İnsan öldükten sonra kıymeti kalmaz. (**Vefasızlık**)

Yunsa yunmuş, yunmasa gümüş: Bebekler ve küçük çocuklar doğuştan temiz ve günahsızdır. (**Saflık/Temizlik**)

Zenginlikle sıcaktan adama zarar gelmez: Zenginlik ve sıcaklık insana zarar vermez. (Tavsiye)

Deyimler

Yapılan derleme çalışması sonucu, yöre ağzından 60 deyim tespit edilmiştir. Bunlardan bir kısmı taranan sözlüklerde kelime veya yapı farklılıkları ile bulunmakla birlikte, 49 tanesi taranan sözlüklerde bulunmayan deyimlerdir. Her biri tematik olarak da sınıflandırılan söz konusu deyimler şu şekildedir:

alağazlık¹⁷ yapmak: Boşboğazlık veya gevezelik yapmak. (**Boşboğazlık/Ara Bozuculuk**)

altını bulup çıkı¹⁸ bulamamak: Altını bulup keseyi bulamamak. Ulaşılması hedeflenenlerden daha zor olana ulaşıp daha kolay veya önemsiz görülene ulaşamamak. (**Hayal Kırıklığı**)

arıklığundan anıramamak: Gücü yetmediğinden duruma katlanmak, mutedil davranmak. (**Boyun Eğme/İtaat**)

ayağı pınar, başı göl olmak: Herhangi bir kişiden tüm beklentileri kesilmek. (**Temenni/Sitem**)

başı göl, ayağı sel. (BAAD)

ayranı yürek soğutmamak: Başkalarına bir hayrı dokunmamak veya iyiliği başa kakmak. (**Yararsızlık**)

bağır üzmek: Kesilme, çarpma vb. sonucu acı duymak. (**Fiziksel Tanımlama**)

bağrı almak: Tam uykuya dalacak gibi veya uykuyla uyanıklık arasında olmak. (**Fiziksel Tanımlama**)

başı telaş etmek: (Bir kişiyi) telaşlandırmak; elini ayağına dolaştırmak. (**Telaş/Acelecilik**)

car¹⁹ atmak: İmdat ummak, yardım beklemek. (**Beklenti**)

çuvalın beceğini²⁰ çırpamak: Gizli kalmış şeyleri ortaya dökmek. (**Gözdağı Verme/Açığa Çıkarma**)

¹⁷ alağaz: boşboğaz, geveze

¹⁸ çıkı: bohça, para kesesi

¹⁹ car: imdat, yardım

²⁰ becek: köşe, uç

daldan eğme değil, ağaçtan süyme²¹ (olmak): Söz konusu durum veya özellik kişide sonradan oluşmaz, zaten kişinin özünde mevcuttur. **(Yaradılış/Karakter)**

daldan eğme mi, kökten sürme mi? (BAAD)

daldan eğme mi, kökten sürme mi? (ADS)

değirmenden gelenin eline bakmak: Farklı veya değişik bir yerden gelen kişiden armağan beklenir. **(Beklenti)**

değirmenden gelenden poğaçaya umarlar. (TDK)

dibine barışmak: (Herhangi bir yiyecek-ıçeceği) bitirmek. **(Tüketme/Bencilik)**

dokuz köyü bir eşeğe yüklemek: Uyanık olmak. **(Kurnazlık)**

dokuz köyü bir horoza yüklemek. (BAAD)

duvağını sürüyerek girip, kefenini sürüyerek çıkmak: (Kadın için) ölene kadar aynı kişi ile evli kalmak. **(Temenni)**

Elbiz²² kulağına kurşun: “Nazar değmesin”. **(Nazar/Uğursuzluk)**

Şeytan kulağına kurşun. (TDK)

el karışlamak: Gelecekle ilgili tahminde bulunmak. **(Öngörü/Tahmin)**

el karıştırmak: Herhangi bir işle ilgili yeterliliği olmamasına rağmen, o işe müdahil olmak. **(Yeterlilik)**

emzikten düşmek: (Bebeğin anne karnındayken de emdiğine inanılan görüşten hareketle) annenin hamileyken ağır şeyler kaldırması halinde bebeğin emmeyi bırakması. **(Batıl İnanç)**

eşegin büyüğünü arkada koymak: Herhangi bir olay veya durum karşısında asıl gerekli olanı gözden kaçırmak. **(Önemseme/İhtimam Gösterme)**

eşegin büyüğünü ahırda unuttum. (BAAD)

eti tatlı olmak: Vücut ısısı yüksek (ateşi) olmamak. **(Fiziksel Tanımlama)**

etini çiğnemek: (Birinin) dedikodusunu yapmak. **(Dedikoduculuk)**

götü yere yakın (kimse) olmak: Dedikoducu, fitne ve fesat (kişi) olmak. **(Dedikoduculuk)**

götünü okkalamak: Herhangi bir kimseyi gereğinden fazla övmek. **(Övme/Ölçsüzlük)**

²¹ süy-: fıskırıp çıkmak, uzamak

²² elbiz: Şeytan

gözü katı olmak: Korkusuz/cesur olmak. (**Yüreklilik**)

gözünü kekitmemek²³: Gözünü kırpmadan bakmak. (**Fiziksel Tanımlama**)

gözünü yaydırmak²⁴: Dikkatini başka yöne çekmek, dağıtmak. (**Dikkat Dağıtma**)

gözünün önüne bakmak: Elindekilerin kıymetini bilmek, doğru yoldan ayrılmamak. (**Kendini Bilme/Doğru Yoldan Sapmama**)

içi atmamak: Herhangi bir kişiden hoşlanmamak. (**Beğeni/Onay**)

(içine) kuluç akmak: Geçirmek. (**Fiziksel Tanımlama**)

içini öğmek: Midesi bulanmak ya da kusacak gibi olmak. (**Fiziksel Tanımlama**)

it olup yerinde ürümek: Kişinin başına kötü bir şey gelmemesini temenni etmek. Genellikle ebeveynlerin çocukları için kullandığı bir sözdür. (**Özveri**)

kalbinde (yüreğinde) karası olmamak: İyi niyetli, kalbi temiz olmak. (**İyi Niyet/İyilik**)

kalbinde alası karası olmamak (BAAD)

kalbinde alası kazası bulunmamak (ADS)

kalbur altını yememek: Ufak tefek (maddi-manevi) kazançlara bile tenezzül etmek. (**Açgözlülük**)

kalkamadığından oturmak: Söz konusu durum veya kişi karşısında gücü yetersiz kaldığından sessiz kalmak, her şeye katlanmak. (**Boyun Eğme/İtaat**)

karnındaki kadıdan, ayakları kediden (olmak): Kendini çok değerli ve eşsiz zannetmek veya kibirli davranmak. (**Kibir/Büyükleme**)

kef²⁵ kef geçmek: Üzüntüden sararmak; benzi solmak, anlamındadır. (**Fiziksel Tanımlama**)

kendini aşağı düşürmek: Kendi kıymetini bilmemek veya başkalarının yanında kendini değersizleştirmek. (**Kıymet/Değerlilik**)

kerç²⁶ yapmak: Nispet yapmak veya alaylı/kinayeli konuşmak. (**Alaycılık/Kinaye**)

²³ kekit-: kımıldatmak, oynatmak

²⁴ yay-: dağıtmak

²⁵ kef: kaynayan pekmezin, pişen etin üstünde oluşan köpük

²⁶ kerç: alay, kinayeli söz; ters, zıt

kesim²⁷ kesmek: Herhangi bir konu hakkında (önden) pazarlık etmek; anlaşmak; tahminde bulunmak. (**Öngörü/Pazarlık**)

köpeksiz köyde değneksiz gezmek: Herhangi bir konu veya olay karşısında kendisine engel olacak kimse olmadığını bilerek rahatça istediği gibi hareket etmek. (**Rahatlık/Gailesizlik**)

köpeksiz köy bulmuş da çomaksız (değneksiz) geziyor. (TDK)

köpeksiz köy bulmuş da çomaksız (değneksiz) geziyor. (ADS)

lafa takmak: Gerektiğinden fazla konuşarak kişiyi meşgul etmek. (**Meşgul Etme/Oyalama**)

maçça²⁸ etmek: Çok yormak, üzme, bitirmek. (**Eziyet/Sıkıntı Verme**)

mudarası²⁹ olmamak: Boyun eğmemek, minnet etmemek, tenezzül etmemek. (**Minnetsizlik**)

muluğunu murtturmak³⁰: Suratını asmak, somurtmak. (**Fiziksel Tanımlama**)

on toklunun³¹ doymadığı yerden on kağı ot yoldurmak: Dile getirmeye zorunda bırakılması halinde bahsi geçen konu veya kişilerle ilgili hayli fazla bilgi ve dedikodu bulunduğunu ifade etmek. (**Gözdağı Verme/Açığa Çıkarma**)

dokuz koyunun doymadığı yerde dokuz araba ot yolmak. (BAAD)

öğüt deyince söğüt anlama: Öğüt tutmamak. (**Başına Buyruklu**)

öz dökmek: (Özellikle pişirilen katı gıdalar/yemekler için) kıvamlı, yoğun hale gelmek. (**Fiziksel Tanımlama**)

sarı samanın altına su güverip, üstüne çıkmak: Gizlice ortalığı karıştırmak, arkadan iş çevirmek. (**Fesatlık/Hile**)

saman altından su yürütmek (TDK)

saman altından su yürütmek (ADS)

saman altına su salar, üstüne çıkar müezzinlik eder. (BAAD)

soğuk saçtan sıcak ekmek vermek: Darda, zorda kalan birine zor zamanda yardım etmek. (**Yardımseverlik/İyilik**)

²⁷ kesim: pazarlık, anlaşma

²⁸ maçça: dert, hastalık

²⁹ mudara: boyun eğme, minnet

³⁰ murt: surati asık, öfkeli (kimse)

³¹ toklu: bir yıllık kuzu

şıltak³² bastırmak: Baskın çıkmaya çalışmak, yaygara yapmak. (Yaygara/Sızlanma)

tat dökmek: Rahat vermemek veya keyfi yerinde olmamak. (Huzur/Rahat)

teselleme getirmek: Muhatap olunan kişiyi rahatlatıcı sözlerle avutma. (Avutma/İkna)

tülbent kuruyana kadar: Küslüğün, tıpkı tülbentin ıslandığında hızlıca kuruması gibi çok kısa sürmesi. (Sosyal İlişkiler)

yazıda bulmuşa dönmek: Beklenmedik bir zaman veya durumda olumlu bir gelişme yaşanmak. (Memnuniyet)

yem toklusu gibi yemek: Çok iştahlı yemek yemek. (Fiziksel Tanımlama)

yuvarlanandan yumuş³³ ummak: Emekleyen bebeklerin bile faydalı olabileceğinden hareketle, her zaman ve koşulda yararlı olunabileceğini beklemek. (Fayda/Yarar)

yüreğine durmak: (Herhangi bir besin) boğaza takılmak. (Fiziksel Tanımlama)

yüreğini tüketmek: Çok fazla manevi eziyette bulunmak, yormak. (Eziyet/Sıkıntı)

yüreği tükenmek (TDK)

yüz vurunmak: Hoşa gitmeyen bir durum veya kimseden dolayı surat asmak. (Memnuniyetsizlik)

Sonuç

Türk dilinin ifade gücünün en önemli göstergelerinden biri olan atasözleri ve deyimler, standart dilde bilinenlerinin yanı sıra muhtelif bölgelere göre de çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu atasözü ve deyimler pek çok araştırma, inceleme ve derleme çalışmasının konusu olmuştur. Bunların bir kısmı bu çalışmalarla kayıt altına alınmakla birlikte büyük çoğunluğu, halen sadece sözlü kültürün birer parçasıdır. Bu nedenle dil hazinesinin önemli malzemelerinden olan atasözleri ve deyimlerin derlenmesi, üzerlerinde çeşitli bilimsel çalışmaların yapılması kültür tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Yapılan derleme ve inceleme çalışması sonucunda 58 atasözü ve 60 deyim tespit edilmiştir. Söz konusu atasözlerinden 31'inin; deyimlerden 48'inin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri ve Türk*

³² şıltak: yaygara

³³ yumuş: iş

Dil Kurumunun *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü Veri Tabanında* bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle ortaya konan malzemenin, ilgili veri tabanına ve sözlüklere alınması yararlı olacaktır.

İnceleme sonucunda, tespit edilen atasözleri ve deyimlerin standart dilde bulunmayan *yumuş, becek, süy-, toklu, sal* vb. gibi pek çok arkaik kelimeyi barındırdığı görülmüştür. Bunların tamamı *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmakla birlikte, atasözleri ve deyimlerin Türkçenin kadim kelimelerinin yaşatıldığı zengin ortamlar olduklarını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Tespit edilen atasözü ve deyimlere tematik açıdan bakıldığında yöre halkının yaşayış şekilleri, sosyokültürel yapısı, iletişim becerileri gibi pek çok konuda aydınlatıcı görevinde olduğu görülmektedir. Atasözleri ve deyimlerde açgözlülük, güven, gayret etme, çalışma, temizlik, kibir, menfaat, yardımseverlik, tedbirli olma, kötümserlik, iyimserlik vs. gibi olumlu veya olumsuz pek çok konuda telkin, nasihat verildiği veya durum tespiti yapıldığı gibi gündelik hayata dair çeşitli fiziksel tanımlamalar da ortaya konulmaktadır. Bunlardan herhangi bir konuda gayret etme ve çaba göstermenin çok önemsendiği, dolayısıyla çalışkanlık konusunun öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca her zaman yararlı işler yapma ve insanlara faydalı olma da atasözleri ve deyimlerde sıkça başvurulan konulardandır. Bunun dışında herhangi bir olay, durum karşısında çeşitli öngörü veya tahminlerde bulunma da atasözleri ve deyimlerde dikkat çeken konulardandır.

Ortaya konulan bu çalışma ile tespit edilen ve mukayese edilen kaynaklarda bulunmayan malzeme kayıt altına alınmış, her bir atasözü ve deyim anlam verilerek çeşitli kavram alanlarına dahil edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, dil varlığının sahip olduğu tüm atasözü ve deyimlerin ileride ortaya konacak çok yönlü kavram haritalarının çıkarılmasına katkıda bulunabilir.

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1-2*. İnkılap Kitabevi.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde atasözleri*. Kapı Yayınları.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü). <https://sozluk.gov.tr>
- Goldstein, K. S. (1977). *Sahada Folklor Derleme Metodları*. (Uysal, Ahmet E. Çev.) Başbakanlık Basımevi.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin sözdizimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özarslan, M. & Veren, E. (2021). Halkbilimi derleme yöntemlerinde adı anılmayan bir derleme biçimi için teklifler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 25, 1-10.
- Özdemir, E. (2000). *Açıklamalı-Örnekli deyimler sözlüğü*. Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, E. (2009). *Açıklamalı atasözleri sözlüğü*. Bilgi Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr>
- Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe sözlük/atasözleri ve deyimler sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr>

Kısaltmalar

- ADS:** Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1-2*. İnkılap Kitabevi.
- BAAD:** Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK:** Atasözleri ve deyimler sözlüğü veri tabanı.
- TTA:** Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde atasözleri*. Kapı Yayınları.

Kaynak Kişiler

Gülnazik Akı, okuryazar değil, 69 yaşında
 Alırıza Akı, ilkokul mezunu, 72 yaşında
 Maksut Tosuner, ilkokul mezunu, 60 yaşında
 Hüsne Tosuner³⁴, okuryazar değil
 Fatma Doğan³⁵, okuryazar değil

³⁴ Kaynak şahıstan yaklaşık on yıl önce derleme yapılmıştır. Ancak kendisi şu an hayatta değildir.

³⁵ Kaynak şahıstan yaklaşık on yıl önce derleme yapılmıştır. Ancak kendisi şu an hayatta değildir.